

CZU: 347

[https://doi.org/10.52277/1857-2405.2022.4\(63\).07](https://doi.org/10.52277/1857-2405.2022.4(63).07)

CODUL CIVIL, CA OBSTACOL PENTRU CULTURA JUSTIFICĂRII

Teodor PAPUC,
secretar șef-adjunct
la Curtea Constituțională
a R. Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-1447-7841>

Marcel LUPU,
asistent judiciar
la Curtea Constituțională
a R. Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-3415-3895>

SUMAR

Acest text scoate în evidență câteva erori de abordare ale legislatorului Codului civil al Republicii Moldova. Prin unele reguli pe care le instituie, Codul civil împiedică protecția efectivă a drepturilor fundamentale garantate deopotrivă de acesta și, în consecință, instituie un obstacol în drumul spre cultura justificării.

Cuvinte-cheie: Codul civil, formalism, protecția efectivă a drepturilor fundamentale, cultura justificării.

Dacă există un excepționalism juridic est-european, atunci acesta se manifestă, în principal, prin tendința judecătorilor de a rămâne anonimi. Toată lumea bună a auzit de Oliver Wendell Holmes sau de lordul Denning, de Dieter Grimm sau de Aharon Barak, dar nimeni nu citează, în articolele de analiză a jurisprudenței, judecători est-europeni. Moștenitori ai tradiției socialiste, majoritatea dintre ei au dezvoltat, în timp, metode care să-i scape de responsabilitatea luării unor decizii [10, p. 383]. De multe ori, atunci când au pronunțat soluții în cazurile cu care s-au confruntat, ei au etalat virtuțile formalismului judiciar, evitând să intre în fondul problemei. Pretinsele lor argumentări sună astfel: „Așa prevede legea” sau „Legea nu prevede ex-

THE CIVIL CODE AS AN OBSTACLE FOR THE CULTURE OF JUSTIFICATION

SUMMARY

This text highlights some errors of approach in the Civil Code of the Republic of Moldova. Through some of the rules it establishes, the Civil Code prevents the effective protection of the fundamental rights provided equally by it and, consequently, establishes an obstacle for an evolution into a culture of justification.

Key-words: Civil Code, formalism, effective protection of fundamental rights, culture of justification.

pres”, sau „Prima instanță a hotărât corect” (fără să spună de ce).

Totuși, ar fi nedrept să le atribuim doar lor eșecul. Uneori, calitățile negative nu apar de la sine în conștiința judecătorilor, ci sunt cultivate fie în facultățile de drept, fie în legile pe care trebuie să le aplice. Una dintre erorile de percepție a autorilor de *curriculum*-uri universitare și a legislatorilor este locul lipsit de importanță acordat materiei dreptului constituțional. Unde în altă parte veți găsi o „combinație din ceva care face diferența, ceva de valoare, ceva cu adevărat fundamental, ceva ce stă la baza oricărui lucru, dar și ceva care are o istorie îndelungată și în care s-a gândit și s-a scris extraordinar” [9]? Juriștii de la noi sunt condamnați să-și îndrepte atenția doar spre pasărea bicefală civil-penală, cu consecințe neplăcute pentru evoluția noastră socială.

Nu o observăm doar noi. O observă mai ales judecătorii de la Strasbourg în hotărâri cu autoritate de lucru interpretate pentru autoritățile statelor membre ale Consiliului Europei.

Într-o hotărâre recentă, *Mesić v. Croatia*, 5 mai 2022, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a analizat cazul unui fost președinte al Croației. Un avocat i-a imputat acestuia, în contextul unei plângeri penale formulate împotriva sa în Franța, complicitatea la tentativa de omor și șantajul comis asupra unei persoane. Informațiile au fost publicate în două ziare. Cerându-i-se o reacție, fostul președinte a spus că avocatul ar trebui să meargă la un spital psihiatric, unde va putea avea parte de

un tratament efectiv. Reacția a fost redată în presa croată, iar avocatul a inițiat o acțiune civilă pentru defăimare împotriva fostului președinte. Avocatul a câștigat procesul. I-au fost acoperite prejudiciul moral suferit și cheltuielile de judecată. Contestațiile ulterioare ale fostului președinte au fost respinse. Într-un final, cel din urmă a ajuns la Curtea Europeană cu o cerere în care a afirmat, între altele, încălcarea dreptului la libertatea sa de exprimare [5].

Atunci când verifică dacă ingerințele în libertatea de exprimare sunt necesare într-o societate democratică, Curtea Europeană controlează deciziile autorităților naționale competente și se convinge dacă motivele care au stat la baza lor au fost pertinente și suficiente. În jurisprudența sa consolidată în mod incremental, Curtea a stabilit, pentru cazurile în care dreptul la reputație vine în conflict cu libertatea de exprimare, câteva standarde pentru exercițiul de punere în balanță pe care trebuie să-l efectueze autoritățile naționale: dacă exprimarea a avut loc în contextul unei dezbateri de interes public; notorietatea persoanei vizate; conduita sa anterioară; conținutul, forma și consecințele exprimării în discuție; gravitatea sancțiunii impuse. În cazuri ca cel analizat de Curte, tribunalele naționale mai trebuie să țină cont de câteva criterii adiționale, cum ar fi statutul reclamantului de politician și de înalt demnitar de stat sau statutul de avocat al persoanei defăimate. Dacă tribunalele naționale pun în balanță interesele concurente în funcție de standardele menționate, va fi nevoie de motive solide pentru ca judecătorii Curții să substituie viziunea judecătorilor naționali.

Totuși, în acest caz, chiar dacă tribunalele naționale civile au recunoscut existența unui conflict între două drepturi, în analiza lor ele nu au făcut trimitere la standardele dezvoltate în jurisprudența Curții. În schimb, spune Curtea Europeană, „ele au examinat cazul *doar în termeni de drept civil*, fără să țină cont de aspectele sale constituționale sau care decurg din Convenția Europeană a Drepturilor Omului” (subl. ns.). Ele au eșuat să efectueze exercițiul de punere în balanță pretins între dreptul la reputație și libertatea de exprimare. Tribunalele naționale nu au examinat dacă exprimarea fostului președinte a vizat o chestiune de interes public, și nici nu au ținut cont de contextul în care a fost făcută. Ele au clasificat-o ca afirmație de fapt, nu ca judecată de valoare, reținând că este inacceptabil să trimiți pe cineva să se trateze, de vreme ce starea sănătății mintale reprezintă o chestiune exclusiv personală a fiecărui cetățean [5, § 88, 91].

Nu urmărim să prezentăm întreaga hotărâre a Curții. Scopul nostru este să semnalăm caracterul nerentabil al analizelor exclusiv „în termeni de drept civil” sau „în termeni de drept penal” în cauze care implică drepturi fundamentale. Situațiile juridi-

ce care fac incidente drepturile fundamentale sunt desintâlnite datorită câmpului lor larg de aplicare.

Spunem la început că o parte din responsabilitate o are legislatorul. Vom aborda cazul unor dispoziții din Cartea I a Codului civil, despre care credem că împiedică evoluția dreptului privat din Republica Moldova într-un sistem matur, prin abordările pe care le impune judecătorilor.

I. De la bunînceput, Codul civil prevede, în articolul 1 alin. (2), că „drepturile civile pot fi limitate prin lege organică doar în temeiurile prevăzute de Constituția Republicii Moldova”. Formularea este criticabilă din două puncte de vedere.

În primul rând, categoria drepturilor civile se poate intersecta cu cea a drepturilor fundamentale. Atât Constituția cât și Codul civil protejează, de exemplu, dreptul de proprietate. Cel puțin drepturile fundamentale nu pot fi limitate printr-o lege organică. Ceea ce poate fi limitat printr-o lege organică este exercițiul lor. Altfel spus, drepturile fundamentale au limite abstracte, iar exercițiul lor poate fi supus limitărilor. Pentru a înțelege mai bine ideea, să ne imaginăm că limitele abstracte ale dreptului de proprietate sunt punctele A și B. Pe segmentul dintre punctele A și B stau bunurile și, în unele circumstanțe, așteptările legitime; pretențiile sau despăgubirile stabilite de un tribunal; acțiunile la o companie și alte instrumente financiare; clientela profesională și autorizațiile de desfășurare a unei activități comerciale; în unele circumstanțe, venitul eventual; proprietatea intelectuală; beneficiile aferente securității sociale ș.a. Din textul articolului 1 alin. (2) al Codului civil rezultă că legislatorul poate adopta, fără probleme, o lege organică care să excludă, de exemplu, proprietatea intelectuală din categoria intereselor protejate de dreptul de proprietate. Totuși, un asemenea procedeu ar fi neconstituțional, pentru că întinderea drepturilor fundamentale poate fi modificată doar printr-o lege constituțională, în conformitate cu tratatele internaționale în materie de drepturi ale omului la care Republica Moldova este parte. În schimb, exercițiul dreptului de proprietate poate fi limitat. Dreptul abstract de a ne folosi de bunurile noastre este protejat de dreptul de proprietate. Dar limitarea printr-o lege organică a exercițiului dreptului de a da muzica la maxim în apartamentul nostru dintr-un bloc de locuit va putea fi justificată din punct de vedere constituțional.

Putem admite că legislatorul Codului civil s-a exprimat nereușit și că a avut în vedere, de fapt, ipoteza că exercițiul drepturilor civile poate fi limitat printr-o lege organică. Însă Constituția spune la articolul 54 că exercițiul drepturilor poate fi limitat pe baza unei legi. Legea, în sens constituțional, nu înseamnă doar legea organică, și nici măcar doar

legea ca act adoptat de legislativ. Lege poate fi și o hotărâre a Guvernului, o hotărâre a Consiliului municipal Chișinău, un decret al Președintelui Republicii Moldova sau o hotărâre judecătorească ș.a. Prin toate aceste acte poate fi limitat exercițiul unui drept. Dacă un tribunal judecă un caz de tulburare a liniștii și obligă o persoană care a ascultat muzică la maxim să plătească o amendă, el limitează exercițiul dreptului de proprietate al persoanei.

Să luăm un alt exemplu. Exercițiul dreptului la respectarea vieții private, drept care are un caracter fundamental și civil deopotrivă, va fi limitat, dacă persoanele vor fi obligate să se vaccineze împotriva unui virus. În cazul *Vavříčka și alții v. Republica Cehă* [4], reclamantii au susținut că obligația de vaccinare a copiilor împotriva unor boli binecunoscute științei medicale nu era prevăzută de lege, în sensul de act al Parlamentului. Schema vaccinării era bazată pe o combinație a legislației primare și a celei secundare. Însă Curtea Europeană a conchis că măsura contestată era conformă cu testul legalității, în ciuda faptului că obligația era reglementată de acte cu o forță juridică inferioară legii ca act al Parlamentului.

Pentru a mai da o lovitură abordării legislatorului, ne întrebăm care este forța unei asemenea prescripții prin intermediul unei legi organice – Codul civil? Articolul 1 alin. (2) din Codul civil va ceda în fața unei legi organice contrare ulterioare, adoptată de o altă majoritate parlamentară. Tocmai din acest motiv, clauzele de limitare a exercițiului drepturilor fundamentale sunt reglementate de acte cu forță de Constituție.

II. Legislatorul Codului civil acordă o prioritate absolută valorii certitudinii juridice. Articolul 7 alin. (1) din Codul civil prevede că „legea civilă nu are caracter retroactiv”. Totuși, nici Constituția, nici Convenția Europeană nu-i conferă certitudinii juridice un caracter absolut și nu cultivă regula neretroactivității legii civile. Dimpotrivă, există situații în care Constituția sau Convenția impune caracterul retroactiv al legii pentru corectarea unei erori sau pentru remedierea situației unor persoane prejudiciate.

Un exemplu din această categorie este cazul legilor care au avut ca obiect reabilitarea victimelor represiunilor politice și retrocedarea bunurilor care le-au fost confiscate sau naționalizate. Legile au retroactivat pentru că s-au aplicat unor situații juridice stinse. Legile nu erau în vigoare la data la care terții au dobândit dreptul de proprietate sau de locațiune a bunurilor în discuție. Punerea în aplicare a legilor reparatorii a anulat titluri de proprietate și a condus la înlăturarea locatarilor din imobilele retrocedate. Curtea Europeană a examinat cauze în care a constatat încălcări ale dreptului de proprietate din cauza neexecutării unor legi retro-

active (a se vedea, de exemplu, *Davidescu v. România* sau *Popov v. Republica Moldova*) [1; 2].

Un alt exemplu este cauza *Fabris v. Franța*, în care Curtea a constatat o încălcare a dreptului de a nu fi discriminat și a dreptului de proprietate din cauza caracterului neretroactiv al unei legi. Reclamantul fusese născut în 1943, ca urmare a unei relații extraconjugale între tatăl său și o femeie căsătorită, care era deja mamă a doi copii născuți în timpul căsătoriei cu soțul ei. În 1970, dl și dna M. (mama reclamantului și soțul ei) și-au împărțit bunurile *inter vivos* între cei doi copii legitimi ai lor, păstrându-și un drept de uz asupra bunurilor până la moartea lor. Dl M. a murit în 1981, iar doamna M. în 1994. În 1983, tribunalul *grande instance* a declarat că reclamantul este copilul „nelegitim” al doamnei M. În 1998, reclamantul a introdus o acțiune la tribunalul *grande instance* împotriva celor doi copii legitimi, solicitând o reducere a diviziunii *inter vivos* pentru a-și putea revendica partea din averea mamei sale. O lege din 1972 prevedea că copiii născuți din adulter puteau pretinde o cotă din averea tatălui sau a mamei lor egală cu jumătate din partea unui copil legitim. În 2000, după ce Curtea Europeană a pronunțat hotărârea *Mazurek v. Franța*, legislatorul francez a adoptat o lege care le acorda copiilor născuți din adulter drepturi succesoriale identice cu cele ale copiilor legitimi. Printr-o hotărâre din septembrie 2004, tribunalul *grande instance* a admis acțiunea formulată de reclamant. Copiii legitimi au formulat un apel, iar instanța de apel a anulat hotărârea atacată. Reclamantul a formulat, fără succes, un recurs. Statul francez a modificat regulile succesoriale ca urmare a hotărârii *Mazurek*, abrogând toate dispozițiile discriminatorii referitoare la copiii „născuți din adulter”. Totuși, noua lege nu retroactivă și nu putea submina drepturile dobândite de terți, adică drepturile celorlalți moștenitori. Din acest motiv, Legea din 2001 era aplicabilă doar în cazul succesiunilor deschise de la data publicării sale. În consecință, dispozițiile tranzitorii ale legii au fost adoptate pentru a proteja relațiile pașnice de familie prin asigurarea drepturilor dobândite de beneficiari în cazul în care patrimoniul a fost deja împărțit. Având în vedere circumstanțele de fapt ale cauzei, Curtea Europeană a constatat încălcarea articolelor 14 și 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție, pentru că tribunalele naționale nu au aplicat legea nouă în cazul reclamantului [3].

III. Articolul 14, alineatele (1) și (2), din Codul civil prevede că „nicio persoană nu poate invoca, la întemeierea pretenției sale, fapta ilicită sau de rea-credință pe care tot ea a săvârșit-o sau la care a participat”. „Nicio persoană nu poate obține un avantaj din comportamentul său ilicit sau de rea-credință”.

Articolul 14 ar putea soluționa, eventual, cu rigiditatea sa, litigii simple. De exemplu, un client care nu i-a furnizat antreprenorului materia primă pentru producerea unei piese de mobilier, deși avea această obligație, nu poate susține că antreprenorul nu și-a realizat obligația, pentru că neexecutarea acesteia se datorează propriei culpe. Dar articolul 14 din Cod nu conține o soluție conformă cu Constituția în cauze mai dificile, care implică drepturi fundamentale. Este împiedicată o persoană care practică prostituția să ceară repararea prejudiciului de la clientul care a infectat-o în mod intenționat sau nu cu o boală cu transmitere sexuală? Răspunde un vânzător de droguri în fața clientului său căruia, în loc de marijuana, i-a dat un derivat chimic care i-a pus în pericol sănătatea? Trebuie să răspundă civil medicul care a efectuat un avort peste termenul prevăzut de lege și a vătămat o femeie care și-a dat acceptul? Poate solicita despăgubiri o persoană bolnavă de nanism, care a încheiat cu administratorul unui bar un contract prin care a consimțit să fie aruncată de bărbați puternici în cadrul unor concursuri, în eventualitatea în care nu primește plata pentru prestația sa [7]? Cazurile mai dificile nu pot fi soluționate prin aplicarea articolului 14, ci presupun punerea în balanță a drepturilor fundamentale incidente – dreptul la viață și la integritate, dreptul la respectarea vieții private sau dreptul de a-ți alege profesia – cu interesele concurente.

IV. Articolul 47 alin. (1) din Codul civil prevede că „nu constituie o încălcare a dreptului la viață privată atingerile care sunt permise de lege sau de tratatele internaționale privitoare la drepturile omului la care Republica Moldova este parte”.

Confruntat cu un caz în care o lege limitează exercițiul dreptului la viață privată, judecătorul de drept comun se va spăla pe mâini, la adăpostul Codului civil. Dar ingerințele în exercițiile drepturilor fundamentale trebuie să respecte și alte condiții. Pe lângă faptul că trebuie să fie prevăzute de lege, ingerințele mai trebuie să urmărească unul sau mai multe scopuri legitime, să fie adecvate și necesare, iar în final să fie proporționale cu scopul legitim urmărit.

În cauza *Chocholáč v. Slovacia*, Curtea Europeană a examinat cererea unui reclamant care executa pedeapsa închisorii pe viață. După o percheziție de rutină, în posesia lui au fost găsite imagini din reviste pentru adulți care înfățișează acte heterosexuale „clasice”. Materialul a fost catalogat ca pornografic și, prin urmare, ca o amenințare la adresa moralității în sensul Legii privind executarea pedepselor cu închisoarea. Materialele în discuție au fost confiscate și reclamantul a fost muștrat. Curtea Europeană a constatat că ingerința era prevăzută de lege. Totuși, restricția avea un caracter general care nu permitea efectuarea testului proporționalității într-un caz in-

dividual. Absența unor criterii de apreciere atât la nivel legislativ, cât și în procesul examinării faptelor în cazul particular al reclamantului cu privire la o chestiune importantă pentru acesta a făcut imposibilă asigurarea unui echilibru corect între interesele publice și private în discuție [6].

* * *

Pentru protecția efectivă a drepturilor fundamentale – drepturi care pot fi garantate și de Codul civil – este esențial ca teoria proporționalității să fie înțeleasă și aplicată în mod adecvat de către judecători. Teoria proporționalității este instrumentul care contribuie la răspândirea unei culturi a justificării. Ce este cultura justificării [8]? Este cultura în care legislativul și executivul au obligația de a oferi motive pertinente și suficiente atunci când reglementează o ingerință în exercițiul drepturilor fundamentale. Este cultura în care convingerea potrivit căreia cazurile trebuie rezolvate, mereu, pe baza dictatelor impersonale ale codurilor civile comprehensive nu-și are locul. Este cultura în care judecătorii își pot manifesta, dacă este cazul, deferența corespunzătoare față de soluțiile legislative, dar numai după ce constată că sunt justificate.

Referințe bibliografice

1. *Affaire Davidescu v. Roumanie*. CEDH, 16 novembre 2006, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-78048%22%5D%7D> (vizitat 12.10.2022).
2. *Case of Popov v. Republic of Moldova (No. 1)*. ECHR, 18 January 2005, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67990%22%5D%7D> (vizitat 12.10.2022).
3. *Case of Fabris v. France* [GC]. ECHR, 7 February 2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-116716%22%5D%7D> (vizitat 12.10.2022).
4. *Case of Vavříčka and others v. The Czech Republic* [GC]. ECHR, 8 April 2021, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-209039%22%5D%7D> (vizitat la 12.10.2022).
5. *Case of Mesić v. Croatia*. ECHR, 5 May 2022, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-217119%22%5D%7D> (vizitat 12.10.2022).
6. *Case of Chocholáč v. Slovakia*. ECHR, 7 July 2022, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-218459%22%5D%7D> (vizitat 12.10.2022).
7. *Case of Manuel Wackenheim v. France*, UN Human Rights Committee, U.N. Doc. CCPR/C/75/D/854/1999, 26 July 2002. <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/854-1999.html> (vizitat 12.10.2022).
8. Dyzenhaus D. *What is a Democratic Culture of Justification?* În: *Parliaments and Human Rights: Redressing the Democratic Deficit*, ed. Murray Hunt, Hayley J. Hooper, Paul Yowell, London: Hart Publishing, 2015, p. 425-446.
9. Tribe L. *I developed a sense of the enormous, great luck in managing to survive, giving me a strong feeling that I had an obligation to pay it forward*. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2020/06/laurence-tribe-speaks-on-his-career-in-constitutional-law/> (vizitat 12.10.2022).
10. Uzelac A. *Survival of the Third Legal Tradition?* In: *Supreme Court Law Review*, vol. 49, 2010, p. 377-396.